

Срето ТАНАСИЋ*

О РЕДУ ПРОСТИХ РЕЧЕНИЦА У СЛОЖЕНОЈ

Сажетак: У раду се говори о једном случају распореда простих реченица, клауза, у вишеструко сложеној реченици, о коме се није писало у научној литератури. Ријеч је о крајње необичном распореду зависних клауза. Познато је да се у вишеструко сложеној зависној реченици често остварује неуобичајен распоред клауза при чему се њихови везници доводе у контакт, нпр: И знали су *да када* се поново смркне, то се поколење неће више никада видети. Могуће је да се у вишеструко сложеној реченици зависне клаузе нађу у још необичнијем распореду а да при томе везници не дођу у контакт, на примјер: Ипак пре него што се одлуче да инвестирају, потенцијалним инвеститорима се саветује да процене колико дуго ће моћи да чекају да купљене акције порасту. Овакав распоред клауза условљава отежано разумијевање, у први мах се обично види погрешан смисао реченице, успостављају се погрешни значењски односи међу клаузама. Тек пажљивијим читањем се спознаје прави смисао њен; то и јесте предмет анализе у овоме раду. Ове реченице тумачимо као додатно онеобичавање вишеструко сложених реченица са зависним везницима у контакту. Оне се могу обликовати, такође, тако да се везници нађу у контакту, а могу се обликовати и у сложене реченице с уобичајеним распоредом клауза.

Кључне ријечи и изрази: *сложена реченица, распоред клауза, везнички скупови, редослед клауза*

Реченице као најмање јединице за преношење поруке традиционално се разврставају на просте и сложене. Сложене реченице у свом саставу имају најмање двије просте реченице. Тако је и у нашој класичној литератури утврђено. На примјер, Михаило Стевановић у својој великој синтакси сложену реченицу дефинише на сљедећи начин: „Две или више простих, односно простих

---

* Срето Танасић (Београд) професор универзитета, дописни члан Академије наука и умјетности Републике Српске

проширених реченица међусобно тесно повезаних смислом или синтаксичким функцијама, или и једним и другим тим моментом — по правилу чине сложену реченицу, као највећу језичку јединицу“ (Стевановић 1991: 777). И новија Нормативна граматика слично се дефинише: „Сложена је реченица самостална синтаксичка јединица која означава најмање две ситуације и састоји се од најмање два предикацијска дела, који се могу налазити у напоредном односу, што се назива паратакса ..., или у односу синтаксичке зависности једног дела од другог, што се назива хипотакса“. А мало даље, на истој страни и сљедеће: „Сложена реченица по броју предикацијских делова [=простих реченица] у свом саставу може бити двочлана или вишечлана“ (Пипер и Клајн 2014: 453). Тако и најновија Синтакса сложене реченице: „Сложена реченица је синтаксичка јединица која означава најмање две ситуације и однос међу њима, а састоји се најмање од два предикацијска дела, који се могу налазити у напоредном односу (паратакса) ... или у односу синтаксичке зависности једног дела од другог, (хипотакса) ..., а заједно чине смисаону, граматичку и интонацијску целину“ (Пипер и др. 2018: 5). У старијој литератури јединице у сложеној реченици називају се простим реченицама, од посљедњих деценија двадесетог вијека користи се термин *клауза*, а у новијој нашој синтаксичкој литератури користи се и термин предикацијска јединица /дио. У овом раду ћу користити термин *клауза*, који сам у својим радовима до сад најчешће користио.

Већ је наговијештено да сложене реченице могу бити двочлане или вишечлане, састављене, дакле, из двије или више простих реченица, клауза. И кад се говори о таквим сложеним реченицама, има се на уму могућност да се међу њиховим клаузама успоставља однос напоредности или однос зависности. Кад су посриједи вишеструко сложене реченице, онда је и овај однос сложенији. Наравно, у крајњем се све своди опет на односе напоредности и зависности, а сложеност односа унутар реченице се огледа у могућностима успостављања тих односа међу клаузама. О томе је такође писано у научној литератури. Међу првим посебним радовима на ту тему је рад Љубомира Поповића из осамдесетих година прошлог вијека, гдје он детаљно говори о конституисању сложених реченица од простих и о односима који се успостављају међу простим, „који повезују просте реченице у сложеној“, како то формулише аутор. Ту он на примјеру једне вишеструко сложене реченице показује како двије клаузе могу бити зависне према истој управној, а

истовремено успостављајући напоредни однос између себе (Поповић 1982). Вишеструко сложеним реченицама детаљније се бавио и Милош Ковачевић у једном своме раду, у коме се разматрају типови нагомилавања везника (Ковачевић 1997). Нагомилавати се могу, тј. долазити у контактни положај, независни и зависни везник: Али у снове му та личност долази редовно *и кад* Бранковић сања, он сања само њу (Ковачевић 1998: 262; Павић) или два зависна везника: И знали су *да када* се поново смркне, то се поколење неће више никада видети (Ковачевић 1998: 263; Павић). У овом другом случају, истиче Ковачевић, нагомилавање везника је посљедица распореда клауза у сложеној реченици. При другачијем распореду њиховом везници би изашли из контактнoг положаја.

С друге стране, занимљиво је и да ли све врсте клауза зависних од исте управне могу да се појаве у напоредном односу; испоставило се да се могу тако јављати све њихове врсте. Док се зависни везници могу из контактнoг положаја измјестити, везнички скупови независног и зависног везника се могу упрошћавати, а о начину упрошћавања писао сам у раду Танасић 2006. Ова могућност образовања сложених реченица посебно се показује занимљивом у књижевноумјетничком стилу — и према начину реализовања везничких скупова и, посебно, према могућности увођења броја напоредних клауза уз исту управну. За илустрацију овдје ћу навести један примјер из Андрићеве *Травничке хронике*, дакле, од писца који је посебну пажњу поклањао својој реченици. Ево те реченице:

Кад и у најдубљим рупама окопни снијег, *кад* престану пролећне кише и вејавице, *кад* се избесне ветрови, час хладни час млаки, *кад* се облаци трајно повуку на високе ивице стрмог амфитеатра од планина које окружују варош, *кад* дан потисне ноћ дужином и сјајем и топлином, *кад* на стрминама изнад вароши ужуте њиве и погнуте крушке почну да расипају по стрништима обилан плод који опада од зрелости — тада наступи ово кратко и лепо травничко лето (према Танасић 2012: 113).

Као што се види, уз исту управну клаузу, која заузима посљедње мјесто у сложеној реченици, долази шест зависних, а међусобно напоредних клауза спојених везником *кад* и једна, такође, с њима напоредна, али умјесто везника *кад* јавља се напоредни везник *и*. И иза или умјесто тог везника могао је доћи везник *кад*, као што је и испред сваког везника *кад* могао доћи и независни везник *и* (о свим тим могућностима говори се у раду Танасић 2012). Овај начин

лијепог низања клауза, са пишчевим изборно везничких комбинација, само је један примјер стилске мајсторије нашег нобеловца¹.

Оно што се може запазити код сложених реченица са удвојеним везницима, а што није истицано, јесте да је њихово устројство различито — у зависности од типа везничког скупа. Кад су у питању скупови два зависна везника, онда реченица може добити другачији редослијед при коме се губи контактни положај везника. Кад се пак ради о скупу од независног и зависног везника, онда није могуће другачије структурирати реченицу, није могућ другачији положај клауза који би раздвојио везнике. У првом случају, дакле — гдје се може разбити везнички скуп, може се успоставити другачији склоп реченице: да свака зависна клауза дође у контакт са својом управном. Горе наведена таква реченица може се преобликовати у реченицу са уобичајеним распоредом клауза: *И знали су да се то поколење неће више никада видети када се поново смркне.*

Овдје бисмо оставили даље занимање начинима организовања сложених реченица који су, бар уопштено, познати — кроз граматике и стручну литературу. Предмет пажње биће сложене реченице које се рјеђе јављају у српском језику, а код којих су односи међу клаузама другачији од оних који се по правилу дају у досадашњим описима. То су следеће реченице.

1. Али где год се те ствари дешавају, можеш бити сигуран да ћеш и њега ту наћи (ИАТХ, 26).

2. Ипак пре него што се одлуче да инвестирају, потенцијалним инвеститорима се саветује да процене колико дуго ће моћи да чекају да купљене акције порасту. (НИН 2. 10. 2008, 65).

3. Да би „Президент“ заживео и у пракси, Глухарић истиче да треба решити два проблема (НИН 1. 01. 2009, 29).

4. Кад бисмо имали већи број хладњача..., стручњаци тврде да бисмо имали много већу зараду (РТС 30. 12. 2009).

5. Да је Михајло жив, сумњам, да би било прилике да га видим (С. Денић, Три света, Ф. Вишњић, Београд, 2008, 149).

6. *Кад су објавили да је Тишо умро, сећам се да сам се са родитељима враћао из викендице и слушали смо пренос утакмице Црвена звезда — Хајдук који је био прекинут* (Политика 26. 05. 2010, 15).

¹ Овдје је прилика да се подсетимо да и нашег слављеника академика Ненада Вуковића, поред тога што се бави и стилистичким изучавањима, краси необично лијеп, избрушен стил, како писменог тако и усменог излагања, што није само моје запажање.

На први поглед могло би се рећи да се ради о реченицама код којих је дошло до инверзије прве и друге клаузе: да је зависна клауза дошла испред управне. Међутим, кад се мало пажљивије размотре ове реченице, постаје нешто необично у значењским односима. Нелогично је у првој реченици да можеш бити сигуран где год се те ствари дешавају — тј. да се мјесна клауза директно везује за управну, да њу одређује. Ова мјесна клауза одређује изричну, која је од ње растављена клаузом *можеш бити сигуран*. Дакле, реченица би имала овакав уобичајен распоред: Али можеш бити сигуран да ћеш и њега ту наћи где год се те ствари дешавају. Андрић је измијенио њихов распоред. Свакако да је имао своје разлоге: хтио је да стави нагласак на ову мјесну клаузу. Дакле, тако неуобичајен распоред диктирао је комуникативни циљ.

Тако је и у другом примјеру: није на први поглед јасно да ли је смисао *јре нејо шјјо се одлуче савјетјује се да јроцене* или *савјетјује се да јроцене ... јре нејо шјјо се одлуче*, тј. шта временска клауза одређује: клаузу *јошеницијалним инвестиијорима се савјетјује* или клаузу *да јроцене*. Тако је и у трећој реченици: прва клауза није условна према другој, већ према трећој. У четвртој је идентична ситуација. И у петој је на првом мјесту условна клауза која не стоји испред своје надређене. Само у овом случају необичност повећава та средња са својим значењем. Позиција доводи у везу значења тих клауза, а она су неспојива због значења глагола у предикату друге клаузе. Узгред, овдје је опет у питању реченица из књижевног дјела.

Занимљива је шеста реченица: опет је временска клауза испред управне клаузе *сећам се*. За ту управну везују се двије изричне. Овдје је сукоб у редослиједу још видљивији: временска клауза са значењем индикативне прошлости као да одређује управну са значењем индикативне садашњости, што са овим везником није уобичајено, уп.: Кад сам дошао с посла, одмарам се; Кад сам завршио излагање, слушам излагање свога колеге. Ова реченица има двије изричне клаузе уз управну *сећам се*: *да сам се са родитељи-ма враћао из викендице* и *слушали смо јренос ушакице Црвена звезда — Хајдук*, које су спојене саставним везником *и*. Управо оне и јесу временски одређене клаузом која је на првом мјесту у сложеној реченици. Али и код ових клауза није све уобичајено. Друга се осамосталила од изричне; уз њу такву не би могао доћи зависни везник — требало би да предикат буде у облику *смо слушали*. А без изричног везника та клауза у предикату мора укинути помоћни глагол у облику перфекта (в. Танасић 2012). Овако како је

реченица обликована чини се да та друга клауза и није изрична, већ да је управна уз прву, временску клаузу: *Кад су објавили да је Тито умро*, слушали смо пренос утакмице Црвена звезда — Хајдук.

Све ове реченице могле би се преформулисати тако да зависни везници дођу у контакт:

1. Али можеш бити сигуран да где год се те ствари дешавају и њега ћеш ту наћи (ИАТХ, 26).

2. Ипак потенцијалним инвеститорима се саветује да пре него што се одлуче да инвестирају, процене колико дуго ће моћи да чекају да купљене акције порасту.

3. Глухарић истиче да, да би „Президент“ заживео и у пракси, треба решити два проблема.

4. Стручњаци тврде да кад бисмо имали већи број хладњача..., бисмо имали много већу зараду (РТС 30. 12. 2009).

5. Сумњам да да је Михајло жив, би било прилике да га видим (С. Денић, Три света, Ф. Вишњић, Београд, 2008, 149).

6. Сећам се да кад су објавили да је Тито умро сам се са родитељима враћао из викендице и слушали смо пренос утакмице Црвена звезда — Хајдук који је био прекинут (Политика 26. 05. 2010, 15).

Истина, неке од ових реченица морале би имати неке измјене у структури својих клауза. У првој и другој реченици нема потребе за било каквим промјенама, у трећој и четвртој биле би нужне: у трећој, или условну клаузу ставити међу запете или њен везник замијенити другим условним због тога што су се наша два везника *да*, истина не истозначна, у контакту, у четвртој предикат у посљедњој клаузи *би орао* морао би добити други лик — *имали бисмо*. У петој је слично као у трећој. У шестој би морало, такође, доћи до преформулација: *слушали смо* у: *смо слушали*. Наравно, неке су у оваквој форми с мање или више неравнина.

И, на крају, ове реченице би се могле преобликовати тако да клаузе у њима добију уобичајен редослијед, што ћемо и показати.

1. Али можеш бити сигуран да ћеш и њега ту наћи где год се те ствари дешавају (ИАТХ, 26).

2. Ипак, потенцијалним инвеститорима се саветује да процене, пре него што се одлуче да инвестирају, колико дуго ће моћи да чекају да купљене акције порасту (НИН 2. 10. 2008, 65).

3. Глухарић истиче да треба решити два проблема да би „Президент“ заживео и у пракси (НИН 1. 01. 2009, 29).

4. Стручњаци тврде да бисмо имали много већу зараду кад бисмо имали већи број хладњача... (РТС 30. 12. 2009).

5. Сумњам, да би било прилике да га видим да је Михајло жив (С. Денић, *Три светића*, Ф. Вишњић, Београд, 2008, 149).

6. Сећам се да сам се са родитељима враћао из викендице и слушали смо пренос утакмице Црвена звезда — Хајдук који је био прекинут кад су објавили да је Тито умро (Политика 26. 05. 2010, 15).

Наравно, реченице су свој коначни лик добијале у складу са својом првобитном структуром — распоредом клауза. Зато и у овом случају понешто није најелегантније. Уосталом, и зато су и обликоване како су обликоване да би писац рекао све што је хтио; реченице се увијек обликују према комуникативном циљу. Зато се и у овако обликованој шестој реченици понека клауза може другачије разумјети: да временска клауза одређује односну, а не клаузе *да сам се са родитељима враћао из викендице и слушали смо пренос утакмице Црвена звезда — Хајдук*. То ће рећи да је комуникативни циљ захтијевао баш ону првобитну, врло компликовану структуру посматраних реченица.

Да се ове реченице могу посматрати и тумачити како је то у овом раду учињено, колико ми је познато — први пут се о њима код нас говори, као доказ може послужити и чињеница да се реченице са удвојеним зависним везницима могу, поред тога што се могу довести у форму са уобичајеним редом клауза — што је М. Ковачевић показао — све образовати као ове овдје разматране реченице. Дакле, реченица из Павићевог текста: *И знали су да када се поново смркне, то се поколење неће више никада видети — поред форме: И знали су да се то поколење неће више никада видети када се поново смркне — може се обликовати у сљедећу: И знали су да када се поново смркне, то се поколење неће више никада видети.*

Ако бисмо за вишеструко сложене реченице са зависним везницима у контакту рекли да према варијанти са разбијеним контактом међу везницима представљају први степен онеобичавања, онда за реченице које смо у овоме раду разматрали можемо рећи да представљају други степен онеобичавања, и вјероватно највиши. Такве реченице посебно се чине занимљивим у књижевноумјетничком стилу, а нису непознате ни другим. Зато смо за полазиште у овом раду и подсетили на та два типа вишеструко сложених реченица са везницима у контакту; и ове овдје разматране иду у исти круг. У сваком случају, при разматрању вишеструко сложених реченица у српском језику, не би их требало заобилазити, без обзира на њихову слабију фреквенцију у односу на досад описиване вишеструко сложене реченице.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Ковачевић 1997 — Милош Ковачевић, *О тийовима наомилавања везника у сложеној реченици*. Синтакса сложене реченице у српском језику, Рашка школа, Београд 1998, 258–267.
- [2] Пипер и Клајн 2014 — Предраг Пипер и Иван Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Друго, измењено и допуњено издање, Матица српска, Нови Сад.
- [3] Пипер и др. 2018 — Предраг Пипер, Миливој Алановић, Слободан Павловић, Ивана Антонић, Марина Николић, Дојчил Војводић, Људмила Поповић, Срето Танасић, и Биљана Марић, *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*, Матица српска и институт за српски језик САНУ, Нови Сад — Београд.
- [4] Стевановић 1991 — М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*. Синтакса, Научна књига, Београд.
- [5] Танасић 2006 — Срето Танасић, *Упрошћавање везничких скујова у сложеној реченици*, Јужнословенски филолог 62, Београд.
- [6] Танасић 2012 — Срето Танасић, *О координираној вези зависних клауза у сложеној реченици*, Из синтаксе српске реченице, Београдска књига и Институт за српски језик САНУ, Београд.

Срето ТАНАСИЧ

К ВОПРОСУ О ПОРЯДКЕ ПРОСТЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В СЛОЖНОМ

Резюме

В работе речь идет об одном случае расположения простых предложений, клауз, в многосложном сложном предложении, о котором не писалось в научной литературе. Это вопрос совсем необыкновенного расположения придаточных клауз. Нам известно, что в многосложном сложном придаточном предложении осуществляется необыкновенное расположение клауз, причем их союзы устанавливают контакт, напр: И знали су да када се поново смркне, то се поколење неће више никада видети. Встречаются примеры и более необыкновенного расположения придаточных клауз в многосложном предложении без установления контакта между союзами, например: Ипак пре него што се одлуче да инвестирају, потенцијалним инвеститорима се саветује да процене колико дуго ће моћи да чекају да купљене акције порасту. Такое расположение указывает на осложненное понимание. Во-первых, обычно замечается ошибочный смысл предложения, устанавливаются ошибочные семантические отношения между клаузами. Только более внимательное чтение делает возможным понять настоящий смысл предложения. Автор толкует эти предложения как дополнительную необычайность многосложных предложений с зависимыми контактными союзами. Их можно оформить с контактными союзами, но они могут оформиться и как сложные предложения с обычновенным расположением клауз.